

Havaintoja

Lähiajanilmaukset ja niiden hahmotus

Sellaiset kategoriat kuin värit sekä vuoden- ja vuorokaudenajat muodostavat universaalisti samantyyppisen kiinteän semanttisen kentän. Lähiaikaan suomessa viittaavien ilmausten *toissapäivänä, eilen, tänään, huomenna* ja *ylihuomenna* sarja rinnastuu monessa suhteessa vuoden- ja vuorokaudenaikasysteemeihin, vaikka puhehetkikytkisyysensä tähden mainitut lähiajanilmaukset eroavatkin vuoden- ja vuorokaudenilmauksista. Niinpä lähiajanilmausten voisi olettaa muodostavan vastaavan merkityskategorian kuin vuoden- ja vuorokaudenajat, sillä sekä lähiaikajakatsumo että vuorokaudenaika- ja – ainakin osin – vuorokauskyklit heijastavat luontoa ja määrittyvät siitä käsin, minkä vuoksi niiden ilmaukset ovat kulttuurisidoksettomia. Edelleen sekä lähiajanilmaukset että vuoden- ja vuorokaudenaikojen ilmaukset perustuvat havaintoihin ja hahmottavat aikaa.

Lähiajanilmaukset syntyvät siis »luonnollisesti» havaintojen pohjalta. Vaikka täsmällisen tuntijaon ja sen myötä tarkan vuorokauden vaihtumisen hetken voi ajatella olevan sopimuksellinen, eivät lähiajanilmaukset ole konventionaalisia, sillä luonnollisen rajakohdan ratkaisee välissä oleva unijakson aika eli yö. Lähiajanilmausten sitoutuminen yksilön fyysikaaliseen elämysmaailmaan enemmän kuin sopimuksiin näkyy käytännössä esimerkiksi siinä, että ihminen ei useinkaan noudata puheessaan tuntijaon mukaisia nimityksiä, vaan sanoo esimerkiksi tekevänsä jotain *tänään*, vaikka kello olisi jo itse asiassa jälkeen 24.00. Ratkaisevaa ajanhahmotuksessa on tällaisessa

tapauksessa se, että kielenkäyttäjä ei ole vielä mennyt nukkumaan. Edelleen esimerkiksi suomen kielessä seuraavaa päivää tarkoittavan sanan *huomenna* pohjana on aamua ilmaiseva sana *huomen*, siis *huomenna* on yhtä kuin yön jälkeen. Kielenkäyttäjät ovat näin hahmottaneet ja hahmottavat lähiajan omasta biologisesta rytmistään käsin, eivätkä kielelliset sopimukset ole yhtä tärkeitä.

Esimerkiksi viikkosysteemi poikkeaa vuorokaudenaika-, vuodenaika- ja lähiaikasysteemeistä, sillä se on melko selvästi konventionaalinen. Nykyinen seitsemänpäiväinen viikkosysteemi on nimittäin todennäköisesti alkuaan syntynyt Etu-Aasiassa, jossa seitsemän oli pyhä luku. Sitten se omittiin myös kristilliseen maailmaan samoin perustein eli luvun seitsemän pyhyyden tähden. Viikossamme onkin siis seitsemän päivää, koska esimerkiksi seitsemän pappia kiersi seitsemän pässinsarven kanssa Herran arkin edellä Jerikon muurit seitsemänä päivänä ja koska juuri seitsemannen pasuunanpuhalluksen aikaan muurit murenivat, mikä mahdollisti israelilaisille reitin kaupunkiin (vrt. myös esim. Vanhan testamentin luomiskertomukseen, Johanneksen ilmestyksen moniin seitsemänpäiväisiin, gotiikan suosittuun kuva-aiheeseen seitsemän kyyhkystä, seitsemään hyveeseen, seitsemään kuolemansyntiin jne.). Uskonnollisten perusteiden lisäksi tosin seitsemänpäiväistä viikkojärjestelmää puolsi myös se tavallaan »luonnosta» määrittyvä syy, että tähtitieteessä tunnettiin pitkään vain seitsemän planeettaa, joiden mukaan viikonpäivät nimettiin. Konventionaalisuus on kuitenkin viikkosysteemille ominainen, sillä myös kristilliseen maailmaan harkittiin kymmenpäiväistä viikkoa. Edelleen esimerkiksi roomalaisten viikko oli alkuaan kahdeksanpäiväinen ja kiinalaisten peräti 28-päiväinen. (Biedermann 1993: 328; OSE, s.v. *kalenteri* ja *viikko*.)

Lähiajanilmausten voisi olettaa olevan universaaleja, koska on uskottavaa, että kulttuurista riippumatta ihminen hahmottaa lähiaikaansa samalla tavoin: on parhaillaan kuluva päivä, on päivä ennen sitä, on seu-

Havaintoja

raava päivä jne. Tällaisessa universaaliuden määrittelyssä tärkeitä näkökohtia ovat etenkin ilmausten ikä ja levikki. Varmaa ratkaisua ei saa esimerkiksi valmiina jostain universaalisanojen listasta, sillä täydellisen kaikille kielille yhteisten universaalisanojen luettelon laatiminen lienee mahdotonta, vaikka ainakin Morris Swadesh (1951; ks. myös esim. Häkkinen 1990) on sellaista yrittänyt tehdä. Swadeshin menetelmää on kuitenkin aiheellisesti kritikoitu. Niinpä esimerkiksi jonkin yleisen termin puuttuminen universaalisanojen luettelosta ei näin ollen takaa sitä, etteivät käsite ja sen ilmaukset hyvinkin olisi universaaleja.

Havainnon ja kielen suhteesta

Havaitseminen ja sen suhde elämysmaailmaan on ollut esimerkiksi filosofisen väittelyn suosituimpia aiheita. Ongelma on synnyttänyt tieteenalojakin, kuten havaintopsykologian. Niin ikään kielitieteilijät ovat pohdiskelleet havaitsemisen problematiikkaa. Fysikaalisen todellisuuden hahmottamisen ja kielellisten ilmausten suhteesta kilpailee lähinnä kaksi käsitystä. Ensimmäisen mukaan havainto on ratkaiseva ja kieli pyrkii kuvaamaan havaittuja ilmiöitä, toisen näkemyksen mukaan tilanne on päinvastainen. Tarkastelen suppeahkosti näitä näkemyksiä ja niiden filosofisia lähtökohtia.

Käsitystä, että inhimillinen havaintojärjestelmä vaikuttaa siihen, miten kielelliset kategoriat määrittyvät, edustaa kielitieteessä esim. Eleanor Rosch (1978). Tämä Roschin näkemys sopii hyvin yhteen filosofian ulkoisen realismin käsityksen kanssa. Sen mukaan maailma on teoriatranskendentisti, kielestä ja kulttuurista riippumatta sellainen kuin on ja ihminen pyrkii totuuden korrespondenssiteorian mukaisesti kuvaamaan sitä havaintojensa avulla »oikein» (Mäki 1987: 91). Tällöin kuvauksista onnistuessaan tulee samanlaisia kielenkäyttäjän ympäristöstä, kielisysteemistä ynnä muusta kontekstista riippumatta, mikäli havainnoitava ärsyke on sama. Tämä empirismää ja aposteriorista tietoa korostava kanta lienee

arkirealistinenkin näkemys.

Esittäessään käsityksensä Rosch halusi vastustaa kielen ensijaisuutta korostavaa teoriaa, jonka mukaan nimenomaan kieli vaikuttaa siihen, miten hahmotamme todellisuutta. Tätä näkemystä korostaa etenkin Edward Sapirin ja Benjamin Lee Whorfin suhteellisuushypoteesi. Sapirin ja Whorfin voi ajatella edustavan filosofian sisäistä realismia, joka on teoriarelatiivista: vasta kielen avulla kielenkäyttäjät jäsentää maailmaa konstruoidessaan kuvauksia siitä, ja näiden kuvausten totuudenmukaisuus on sidoksissa kielenkäyttäjän oloihin ja käsitekehikoon. Tällöin eri kulttuureissa voidaan päätyä erilaisiin kuvauksiin samasta fysikaalisestakin havainnonkohteesta.

Itsestäänselvyys on se etenkin fenomenologien korostama seikka, että esimerkiksi valaistuksen, näkökulman tai etäisyyden vaihdokset muuttavat havaintoa, mikä kuitenkin todistaa ainoastaan havainnon riippuvuutta oloista. Toisaalta kokeellisesti on todettu myös, että samoissakin oloissa samat visuaaliset ärsykkeet voidaan havaita eri tavoin. Niinpä muun muassa Pierre Duhem on päätenyt korostamaan kaiken havainnon olevan sidoksissa tulkitsijaan. Norwood Russel Hansonin havaintojen teoriapitoisuuden teesi korostaa samaa: ei ole olemassa taustatiedoista vapaata havaitsemista. (Ks. esim. Sintonen 1987: 19.) Radikaalin ns. sellarsilaisen realismin (Wilfrid Sellarsin ja hänen oppilaidensa, esimerkiksi Jay Rosenbergin ja Paul Churchlandin, filosofian) mukaan arkiymmärrys ja havainto vain harhauttavat, eikä koko havaintomaailmaa oikeastaan ole olemassa (Mäki 1987: 83). Tällöin kielenkäyttäjät ei luonnollisestikaan voi kuvata oikein olematonta. Fysikaalisen todellisuuden harhaisuutta ja havaintomaailman sidoksisuutta havaittsijaan ja tilanteeseen korostaa myös eksistentiaalinen näkemys, että faktat ja maailmat ovat individin valinnan tulosta (ks. esim. Saari- nen 1987: 137), eikä niitä sinänsä ole. Kuitenkaan päätelmät, että havainto määrittyy oloista ja että se on riippuvainen tulkitsija- yksilöstä, eivät sinänsä tue ajatusta havainnon sidoksisuudesta nimenomaan kulttuu-

Havaintoja

riin.

Sekä maltillisempien että radikaalien tilannetta ja tulkitsijaa korostavien havaintokäsitysten juuret ovat oikeastaan jo platonilaisessa ideaopissa (ks. esim. Russell 1946: 150). Sen mukaan havainto konstituoii kohteen joko apriorisen esitiedon tai havaintosijan traditionaalisisituationalisen kontekstin perusteella. Jälkimmäisestä vaihtoehdosta voi johtaa Sapirin ja Whordin edustaman näemyksen, että juuri kulttuuri määrittelee havaintoa. Analyyttisen filosofian relativistit, kuten Nelson Goodman, kuvaavat asiaa siten, että on olemassa useita yhtä tosia havaintoja ja niiden perusteella saatavia kuvauksia maailmasta ja jokainen kertoo yhden mahdollisen maailman (ks. esim. Saarinen 1987: 136). Tällöin voi ajatella kielen ja yleensä kulttuurin vaikuttavan siihen, mikä kuvaus valitaan. Toisaalta eri hahmotuksen voi ajatella aiheutuvan puhtaasti tai ainakin pitkälti yksilöllisistä tekijöistä. Vain suuri koeaineisto voisi verifioida eri hypoteesit. Jonkin verran näitä testauksia on yritetty tehdäkin, ja muutamien tutkijoiden tuloksien mukaan juuri kieli vaikuttaisi jopa siihen, millaisia ominaisuuksia ja luonteenpiirteitä sen käyttäjille kehittyi. Suomalaiset olisivat tämän käsityksen mukaan muun muassa kielensä synteettisyyden tähden hitaampia kuin analyttisten kielten edustajat ja sen tähden myös esimerkiksi alttiimpia onnettomuuksille. Kuitenkin esimerkiksi kokonaisen kansan eri yksilöiden luonteiden yleistävä tyypittely tuntuu kovin arveluttavalta. – Edelleen voi ajatella, että käytäntö olisi toiminut päinvastaisesti: esimerkiksi luonteeltaan hitaiden ihmisten ryhmä olisi luonut runsaspäätteisen kielen, eikä siis kansa olisi hidastunut vasta suffiksiipitoisen puheensa myötä. – Kielen primaarius ja välttämätön yhteys havainnoimiseen tapahtumana ovat väistämättömiä, havaintoteoreettisista kannanotoista riippumattomia tosioita tietenkin siinä mielessä, että ilman kieltä havaintommeikin olisivat kaaosta.

Kielen ja havainnon suhteessa ilmeistä on, että havainnot luokitellaan kielen avulla. Tällöin samantyyppiset havainnonkohteet voivat luokittua selvemmin yhteen

kuin ne fysikaalisessa todellisuudessa luokittuisivat. Muun muassa Pentti Leino (1983: 202) on päätenyt siihen, että kielisysteemissä mainittujen vuoden- ja vuorokaudenaikojen rinnakkaisuus on jopa suurempi kuin luonnossa. Näiden kategorioiden samankaltaisuus kielessä aiheutuu aistihavaintojen samankaltaisuudesta, joten kielellisen rinnakkaisuuden taustalla on rinnastava hahmotus: kieli strukturoi samankaltaisia ilmauksia samalla tavoin.

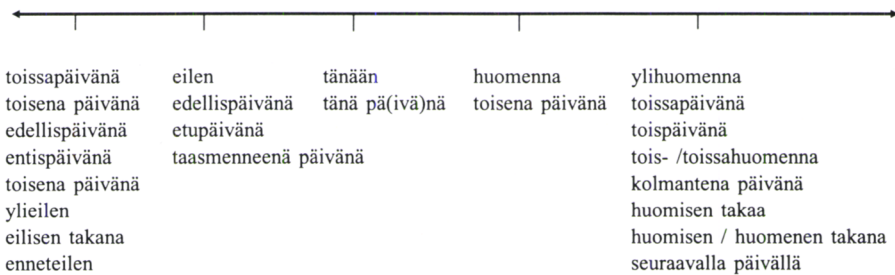
Erilaiset havaintoteoreettiset käsitykset ovat yhteensovittavissa, sillä ristiriita on lopultakin vähäinen. Havainnon ja kielen suhteessa kompromissi on mahdollinen: havainnot aiheuttavat eri kielissä tarpeen luoda ilmauksia sekä kulttuurisidoksille että -sidoksettomille käsitteille, ja toisaalta kieli ryhmittelee ja mahdollisesti jopa myös synnyttää havaintoja. Kulttuuriset ja myös yksilölliset havainnoinnin erot ovat kiistattomia, mutta niiden erojen vaikutus kielen ja havainnon suhteisiin ja rooliin kielen synnyssä ei ole yhtä selvä. Erot eivät ehkä sitenkään ole yhtä suuria kuin yhtäläisyydet. Edelleen voi ajatella, että mitä monimutkaisempi ja useampia muuttujia sisältävä ilmiö on kyseessä, sitä enemmän havainnoitsijan yksilölliset tai kulttuuriset erot vaikuttavat. Jos muuttujana on esimerkiksi vain valon ja pimeyden oppositio, kuten yön ja päivän havainnoinnissa, eivät kielelliset, kulttuuriset tai yksilölliset erot todennäköisesti vaikuta paljonkaan. Sellaisissa universaaleissa kategorioissa kuin värit tai vuorokaudenajat kieltä ja kulttuuria ensisijaisemmilta tuntuisivatkin epäilyksettä fysikaalisesta aineistosta tehdyt samantyyppiset havainnot. Kulttuurierot tai kielisysteemien erot eivät varmaankaan vaikuta ratkaisevasti siihen, että aistit havaitsevat kyseiset ilmiöt suunnilleen samoin eri puolilla maailmaa. Näiden ilmausten universaalisuuden takaa siis se, että sille, mitä kaikkialla havaitaan, pyritään jokaisessa kieliyhteisössä myös antamaan nimi.

Lähiajanilmauksissa havainnoitsijan hahmotuksen lähtökohta on välitön todellisuus eli kyseinen hetki. Lähiajanilmausjärjestelmän perusilmaus on suomen kielessä siten *tä-*

nään. Yhdessä siitä eteen ja taakse viittaavien ajanilmausten *eilen* ja *huomenna* kanssa se näyttää muodostavan semanttisen kentän, johon liittyvät myös aikasuhteet 'toissapäivänä' ja 'ylihuomenna'. Tarkastelen seuraavaksi, millaisia lähiajanilmauksia suomessa ja sen lähisukielissä käytetään ja millaisista aineksista ilmaukset koostuvat.

Lähiajanimityksistä

Suomen murteissa lähiajanilmauksia on melkoinen kirjo, mutta kaikki ilmaukset pohjautuvat joko sanoihin *eilen*, *tänään* tai *huomenna* tai *päivä*-sanaan on liitetty eteen- tai taaksepäin viittaava sana, sellainen kuin *edellinen* tai *seuraava*. Seuraava kaavio esittää murteidemme lähiajanilmausten nimityksiä:

Erityisesti yleiskieleenkin vakiintuneet muodot ovat yleisitämerensuomalaisia, sillä vastineita on useimmiten kaikista ims. kielistä. Niinpä taaksepäin eiliseen ja toissapäivään viitataan kaikissa ims. kielissä enimmäkseen samojen ilmausten avulla, esim. 'toissapäivää' ja 'eilistä' ilmaistaan muun muassa seuraavasti: karj. *toiššapiänä*, *toššupeän* jne., iellä *eklistä*, *iel egläšty*, *iel-läeklen*; *eglen*, *eklen*, *eglän* jne., lyyd. *endegläi* 'toissapäivänä', *egläi*, *veps. tošpä-
jan*; *egläi*, *egai* jne., vatj. *eglee*, *egai*, *eglÄ* jne., ink. *eglen*, *eglespää* jne., viron *üleile*, *tuna-eile* 'toissapäivänä'; *eile*, *eelä*, *iila* jne. ja liivin *e'ggil*, *jeeli* jne. Vastaavasti eteenpäin viitataan esimerkiksi seuraavasti: karj. *toššuhuondes*, *huomenetagoanna*, *huomena jälgeh*, lyyd. *huomen* jne.; *tošpäivän* 'seuraavana päivänä', *veps. homen*; *homisargiin*, *homnesgälgen* 'ylihuomenna', vatj. *hoomennA*; *ülthoomennA*, ink. *hoomen*; *ülhoomeen* 'ylihuomenna', viron *täna*, *homme*, *ülehomme* – *tuna-homme* jne. ja liivin *tagä-uomdä*, *tubä-muuppä* 'ylihuomenna' jne. (Kujola 1944; LWGE; Nirvi 1971; Posti 1980; SKES I, V ja VI; VKKMS; Zait-

seva – Mullonen 1972.) Enimmäkseen eri keinoja käytetään sen sijaan viitattaessa kauemmas. Esimerkiksi edellisviikkoon tai seuraavaan vuoteen viitataan sellaisilla ilmauksilla kuin *möödunud nädalal*; *tuleval nädalal*; *tuna-mullu*, *ülemineval aastal* 'toissa vuonna' jne. (Kettunen 1965; Pika-mäe 1971; SKES I ja V).

Ilmaukset pysyvät murteittain sitä samankaltaisempina, mitä läheisemmästä ajasta on kyse. Yhtenäisyyttä edistää se, että läheisimmän ajan ilmausten tarve on suurempi. Ilmaus *tänään* on »primaarimpi» kuin *toissapäivänä*. Ilmausten *eilen*, *tänään* ja *huomenna* tärkeyttä verrattuna *toissapäivän* ja *ylihuomisen* nimityksiin kuvaa sekin, että ne ovat omaperäisiä. Niille on vastineet kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Ne eivät kuitenkaan palaudu myöhäiskantasuomea kauemmas. Muissakin kielissä nimenomaan mainitulle kolmikolle on omat nimitykset, jotka osittain näyttävät vanhoilta (esim. ruotsin *i dag*; engl. *today* jne.). Sen sijaan kaukaisempia aikoja ilmaistaan niin suomessa kuin muissakin kielissä näiden ilmausten avulla lisäämällä niihin preposi-

Havaintoja

toitoa tai esimerkiksi lukusanoja. Samojen keinojen käyttö ei kuitenkaan useinkaan kerro lainavaikutuksista, vaan kyse on todennäköisesti enimmäkseen konvergenssistä. Toisaalta esimerkiksi suomen *ylihuomenna* on selvä myöhäinen laina, jonka mallina ovat olleet mitä ilmeisimmin sellaiset ilmaukset kuin ruotsin *överborgen* ja saksan *übermorgen*.

Ajatusta, että kielissä yleensä on taipumus ilmaista erityisin sanoin aikasuhteita *eilen, tänään ja huomenna* ja että ne siten epäkonventionaalisina eroavat konventionaalisesti määritellyistä ajanjaksoista, kuvaa se, että vastaavia nimityksiä kuvaamaan esimerkiksi edellistä, kyseistä ja seuraavaa viikkoa ei yleensä kielissä ole. Viikkosysteemiin on järjestyksessä lähiajanilmauksia seuraava suurempi aikakokonaisuus. Viikkojen jatkumoa ilmaistaan kuitenkin yleisluonteisemmin taaksepäin viitattaessa sanojen *viime* tai *mennyt* avulla ja eteenpäin viitattaessa sanojen *ensi* tai *seuraava* avulla. Syynä tähän eroon on – ainakin osin – jo aiemmin ilmi tullut seikka, että viikkojako ei rinnastu lähiajan-, vuorokaudenajan- ja vuodenajanilmauksiin, koska se ei niiden tapaan määriyty luonnosta. Tavallista kuitenkin on *ensi-* ja *viime-*sanojen käyttö myös viitattaessa luonnosta määrittäviinkin pitkiin ajanjaksoihin, kuten edelliseen tai seuraavaan vuoteen tai vuodensaahan, sillä harvinaisia ovat sellaiset leksikaalistuneet ilmaukset kuin lounaismurteista tavattava *entiskevät* 'toissakevät' (SMSA). Niinpä on ymmärrettävää, että myös *toissapäivää* tai *ylihuomenta* kauemmas viittaavat ilmaukset eivät ole leksikaalistuneita eivätkä vakiintuneita. Niihin viittaaminenkin on harvoin tarpeen. Jos näitä aikasuhteita on haluttu tai halutaan ilmaista, hyödynnetään jo olemassaolevia aineksia, esimerkiksi *toissa päivän eilissä päivänä, toissapäivän edellispäivänä, ylihuomisen jälkeisenä päivänä, ylihuomisesta seuraavana päivänä, ylihuomisen perästä* (MA) jne. Vastaavin keinoin näitä aikasuhteita ilmaistaan myös muissa ims. kielissä. Edelleen *kolmantena päivänä* saattaa merkitä paitsi 'ylihuomenna' myös 'toissa-

päivän edellisenä päivänä'. Tällöin kielenkäyttäjät laskee siis nykyhetkestä kolmannen päivän taaksepäin niin, että tätä päivää ei lasketa mukaan toisin kuin eteenpäin laskettaessa. Myös *huomen-*ainesta voidaan käyttää ajanilmauksissa tavallaan kuin *seuraava-*sanaa, sillä esim. *Jaakon huomisin* merkitsee 'Jaakonpäivän jälkeisenä päivänä' (Lönnrot 1880). Useimmin käytetään kuitenkin kyseisen viikonpäivän nimeä. Tavallinen kansankielen käytäntö on myös viittaaminen aikaan jonkin tapahtuman perusteella, siis esim. *silloin kun Matti loukasi jalkansa; silloin kun tapasimme* jne. Tämän viittauskeinon viljelyä on esimerkiksi Maiju Lassila hyödyntänyt runsaasti kirjallisuudessaan. Samalla tavoinhan voidaan viitata myös paikkaan, esim. *mäellä, jossa Matti kaatui pyörällä*.

Lähiajanilmausten *toinen-*aines ja sen viittaussuhteet

Ongelmalliselta näyttää sanan *toinen* käyttö ajanilmauksissa: hahmotetaanko se viittaa eteen- vai taaksepäin? Yleiskielessä hän kiteymä *toissapäivänä* viittaa aina taaksepäin. Ilmauksella *toisena päivänä* sen sijaan voi viitata epämääräisesti johonkin muuhun seuraavista päivistä. Tälle ilmaukselle puolestaan on tyypillistä, että kyse on ajallisesti myöhemmästä päivästä. Murteisissa kuitenkin *toinen-*sanalla muodostetuilla lähiajanilmauksilla voi paljon vapaammin viitata sekä taakse- että eteenpäin: *toissapäivään, huomiseen ja ylihuomiseen*. Yleiskielen vastaisen eteenpäin viittaamisen tekee ymmärrettäväksi ilmauksen *toinen* merkitys järjestyslukuna: se on ensimmäistä seuraava eikä suinkaan edeltävä. Vanhassa kirjasuomessa ainakin Agricolalla näyttää yksinomaiselta käytäntö, että *toinen-*aines viittaa eteenpäin, esimerkiksi *toisna päivene, toisna Woonna* jne. 'seuraavana päivänä, vuonna'. Tyypillistä on, että nimenomaan konsonanttivartaloisen *toissapäivänä* on leksikaalistunut viittaamaan useimmiten taaksepäin, mutta vokaalivartaloisissa ilmauksissa *toisena päivänä* näkyy järjes-

tyslulun *toinen* merkitys, sillä se viittaa useimmiten eteenpäin. Huomattavaa kuitenkin on, että poikkeuksia on, sillä myös *toissapäivänä* voi viitata ajallisesti eteenpäin ja *toisena päivänä* taaksepäin. Murteissa tällaista *toinen*-aineuksen eteenpäin viittaavaa käyttöä tavataan lähinnä lounais-, hämäläis- ja pohjalaismurteissa, toisin sanoen länsimurteissa. Aineistossani on vain yksi esimerkki itämurteiden alueelta Kannonkoskelta, ja sekin on vokaalivartaloisesta sanaliitosta. *Toinen*-sanaan pohjaavien eteenpäin viittaavien ilmausten levikki rajoittuneekin melko tarkasti länsimurteisiin. Esimerkkejä *toinen*-aineuksen käytöstä viittaamassa eteenpäin:

ei s_uo huomena, se on *toissapäivänä* (Kaustinen, Lea Laitinen 1975, MA); *toissa iltana* ('ylihuomisen päivän iltana') lähimmältä (Kälviä, Paavo Suihkonen 1970, MA); — — ja *toisena päivänä* ('seuraavana päivänä') käski äijä faarivaina noutaa vittat ja — — (Kolari, Heikki Paunonen 1967–68, MA).

Varsinkin itäisissä ims. kielissä *toinen päivä* saattaa puolestaan venäjän mallin mukaisesti tarkoittaa 'tiistaita' (< ven. *вторник*), vrt. esim. karj. *tošargi*, lyyd. *tožnaarik*, veps. *toine arg*, *tožnarg*, vatj. *teizna päivä*, ink. *toinargi*, *toispäivä*, viroon *teisipäev* ja liivin *tuoznapäeva* 'tiistai'. Toisaalta vastaava käytäntö ei liene ollut outo suomen murteissakaan, sillä esimerkiksi Lönnrotin sanakirjan (1880) mukaan *ensi-arki* tarkoittaa 'maanantaita'.

Lopuksi

Lähiajanilmaukset viittaavat nykyhetkeen (*tänään*) ja siitä taaksepäin (*toissapäivänä* ja *eilen*) ja eteenpäin (*huomenna* ja *ylihuomenna*). Edeltä esimerkeistäkin ilmeni myös, että tulevan ajan ilmauksia kansankielessä käytetään mutkattomasti myös menneessä muodossa olevan predikaatin yhteydessä, jolloin ajankohta on puhumishetkellä jo menneisyyttä, esimerkiksi *ja sen huomenna Matti lähti Turkuun*. Lähiajanilmaukset ovat siten murteissa paitsi puhe-

hetkikytkeisiä toisinaan myös tapahtumahetkikytkeisiä. Ihminen havainnoi biologista sykliä ja suhteuttaa sen kyseiseen puhehetkeen tai ajallisesti varhempaan tapahtumahetkeen. Hahmotuksessa keskeisin on tällöin luonnonkierto. Ainoastaan tarkat kellonajoittain määrittyvät vuorokauden vaihtumisen rajakohdat perustuvat sopimuksiin. Lähiajat hahmottuvat siis mitä ilmeisimmin universaalisti samoin perustein ja samalla tavoin.

Nykykielen kannalta lähiajanilmauksia voisi pitää universaaleina myös siitä syystä, että kolmikolle *eilen – tänään – huomenna* on yleensä kaikissa kielissä omat erityiset ilmaukset. Myös aikasuhteita 'toissapäivänä' ja 'ylihuomenna' ilmaistaan eri kielissä, mutta näille ilmauksille on yhteistä, että ne muodostetaan mainittujen kolmen lähiajanilmauksen avulla. Toisaalta lähiajanilmauksille on tyypillistä, että niiden nimitykset ovat suhteellisen nuoria. Lähiajanilmaukset voivat olla jopa kielten erilliskehitysten aikana syntyneitä toisin kuin vuodenaikojen ja vuorokaudenaikojen nimet, jotka ovat selvästi vanhempia, mikä seikka puoltaa niiden universaaliutta.

Lähiajanilmausten suhteellinen nuoruus kertonee sen, että lähiajan tarkka kuvaaminen on tullut tärkeäksi vasta suhteellisen myöhään. Varhemmin merkittäviä olivat vain päivän ja yön oppositio sekä vuodenaikojen vaihtuminen, sillä ne rytmittivät työnteko- ja lepojakoja ja määrsivät sen, mitä töitä saattoi tehdä. Muuten päivät seurasivat toisiaan, eikä niiden tarkemmalla määrittelyllä ollut merkitystä. Sen sijaan nykyihmiselle aika ylipäättään on huomattavasti tärkeämpi, ja sen kuvaamista varten on iso valikoima ajanilmauksia. Lähiajanilmaukset ovat niin tärkeitä ja yksinkertaisia yksiköitä, että niitä tarvitaan todennäköisesti kaikissa kieliyhteisöissä. Ajankulusta piittaamattomat primitiiviset kansat ja kulttuurit, jotka voisivat sivuuttaa lähiajanilmauksilla operoimisen, kuulunevat lähinnä stressaantuneille länsimaisille rikkaille eskapismia lupaaviin matkailumainoksiin.

INGA SUONIEMI-TAIPALE

Havaintoja

LÄHTEET

- Mikael Agricolan teokset I–III. Näköispainos, Porvoo 1931.
- BIEDERMANN, HANS 1993: Suuri symboliikki. Suomeksi toimittanut Pentti Lempiäinen. Juva.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. SKST 117. Pieksämäki.
- KANNISTO, HEIKKI 1987: Ymmärtäminen, kritiikki ja hermeneutiikka. - Vuosisatamme filosofia. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen. Toinen painos, Juva.
- KETTUNEN, LAURI 1965: Eestiläis-suomalainen sanakirja. SKST 256. Tampere.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja I–III. Toimittaneet Pertti Virtaranta et al. Helsinki 1968–1983.
- KUJOLA, JUHO 1944: Lyydiläismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fennougricae IX. Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1983: Ajaako suomen kieli ajattelemaan suomalaisesti? – Nyky-suomen rakenne ja kehitys 1. Tietoliipas 93. Toim. Auli Hakulinen ja Pentti Leino. Pieksämäki.
- LWGE = Livisches wörterbuch mit grammatischer Einleitung von Lauri Kettunen. Lexica Societatis Fennougricae V. Helsinki 1938.
- LÖNNROT, ELIAS 1880: Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finskt – svenskt lexicon I–II. Kolmas painos, Porvoo 1958.
- MA = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Muoto-opin arkisto. Helsinki.
- MÄKI, USKALI 1987: Tieteellinen realismi ja marxismi. – Vuosisatamme filosofia. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen. Toinen painos, Juva.
- NIINILUOTO, ILKKA 1987: Pragmatismi. – Vuosisatamme filosofia. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen. Toinen painos, Juva.
- NIRVI, RUBEN 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fennougricae XVIII. Helsinki.
- OSE = Otavan Suuri Ensyklopedia, osat 4 ja 12. Keuruu 1978 ja 1983.
- PIKAMÄE, ARNO 1971: Soome-eesti sõnaraamat. Toimettanut Paul Alvre. Tallinn.
- POSTI, LAURI 1980: Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana. Lexica Societatis Fennougricae XIX. Helsinki.
- ROSCHE, ELEANOR 1978: Principles of Categorization. – Cognition and Categorization. Toim. Eleanor Rosch ja Barbara B. Lloyd. Hillsdale.
- RUSSELL, BERTRAND 1946: Länsimaisen filosofian historia poliittisten ja sosiaalisten olosuhteiden yhteydessä varhaisimmista ajoista nykyaikaan asti. 1. osa: Vanhan ajan filosofia. Katolinen filosofia. Kolmas painos, Porvoo 1992.
- SAARINEN, ESA 1987: Fenomenologia ja eksistentiaalisuus. – Vuosisatamme filosofia. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen. Toinen painos, Juva.
- SINTONEN, MATTI 1987: Positiivisuus. – Vuosisatamme filosofia. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen. Toinen painos, Juva.
- SKES I = Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa I. Toimittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki. Lexica Societatis Fennougricae XII. Helsinki 1958.
- SKES V = Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa V. Toimittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki. Lexica Societatis Fennougricae XII. Helsinki 1958.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja, osa VI. Toimittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki. Lexica Societatis Fennougricae XII. Helsinki 1958.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SMSA = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Suomen murteiden sanakirjan arkisto. Helsinki.
- SWADESH, MORRIS 1951: Diffusional cumulation and archaic residue as historical explanations. – Southwestern Journal of Anthropology 7 s. 1–21.
- VKKMS = Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Aineiston koontanut Lauri Posti, painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana. Lexica Societatis Fennougricae XIX. Helsinki 1980.
- ZAITSEVA, M. I. – MULLONEN, M. I. 1972: Slovar vep'skogo jazyka. Leningrad.